

ДВА АСПЕКТА РАЗВОЈА ХРИШЋАНСТВА У РИМСКОМ ЦАРСТВУ

Мирослав М. Поповић

Хришћанство се у првим вековима после Христа развијало постепено и у различитим аспектима, на више нивоа. Развиле су се хришћанско учење, литургија, мисао, књижевност, црквена организација, хришћанство се неумитно и незауостављиво ширило и постало фактор од значаја, незаобилазан у римској држави.

Брзо ширење пратило је унутрашњи развој и духовни раст младог хришћанства. Темељи Цркве су постављени у апостолско доба, које је обухватало прву и другу генерацију хришћана, а затим следи тзв. послеапостолско време, мост између апостолâ и касније Цркве. Младо хришћанство је морало освојити место у свету, одржати се и бранити споља и изнутра, имало је потребу за даљом теолошком обрадом и разматрањем предаје. Ове задатке преузели су „апостолски оци“ (писци из непосредног послеапостолског раздобља, који су представљали живу везу са апостолима), ранохришћански апологети 2. века, који су у својим списима бранили хришћанство, и црквени оци, велики теолози који се нису задржали само на обради, већ су

имали за циљ да на основу објаве дубље теолошки проникну у благо вере. Развој раног хришћанства до његовог признања као равноправног са другим религијама Миланским едиктом 313. године пратили су многи процеси, формирање и регулисање литургијског живота у хришћанским заједницама – општинама, унутрашње кризе, расцепи и кривоверја, догматске борбе – које су за резултат имале Први васељенски сабор у Никеји 325. године, али овом приликом бисмо се осврнули посебно на два аспекта: прогоне хришћана у Римском царству и зачетке монаштва.

* * *

Хришћани су одбијали да учествују у паганском државном обреду, јер се Христос у Цркви поштовао као једини Господар и Бог. Нису смели признавати култ цара, на коме се искушавала верност држави. Римска држава је почивала на религијским темељима и тражила је да се цару искаже дужно поштовање и да се признају државни богови. Јудаизам је био монотеистички, али га је Рим трпео пошто се радило о малом броју припадника. Хришћанство је било свенародно и универзално, а тежња за универзалношћу је потресла темеље Римског царства. Хришћани су признавали Римско царство као силу која одржава ред, покоравали се законима, молили се за цара, али не цару.

Масе су од почетка учествовале у прогонима, због примитивизма и необразовања биле одбојне према свима који су били другачији. Повучени хришћански живот побуђивао је оптужбе и клевете о злочиначким култним чиновима на тајним састанцима, о децоубиству и родоскрнављењу. Хришћане су оптуживали за природне несреће, незгоде и војне поразе.

Извори о прогонима су прави записи о мученицима, који се заснивају делом на службеним записницима а делом на непосредном сведочењу очевидаца (акти о мучеништву Поликарпа, Птоlemeја и Луција, мученика из Сцилијума, Аполонија, Перпетуе и Фелисите...) – „*passiones*“ или „*martyria*“, прикази који су саставили савременици, делом из сведочанства али већином из друге руке, као и легенде и приче из каснијих времена, које историјски немају неке вредности.

Римски историчар Тацит извештава нас о првом прогону хришћана под злогласним римским царем Нероном (54–68). Те прогоне је након једног подметнутог пожара у Риму иницирао сам цар. Постојале су гласине да је Нерон сам подметнуо пожар како би уништио један део града и ту изградио своју палату. За овај инцидент је оптужио локалне Јевреје. Овај прогон представља изоловану и трагичну епизоду, али не и систематски покушај да се униште хришћани.

Хришћани после овога нису били озбиљније прогањани све до римског цара Домицијана (81–96). Прогони су били најинтензивнији у Малој Азији, где је хришћанство било најјаче и најраспрострањеније. Домицијан је покушао да спроведе систематску политику романизације широм Империје и постојала је потреба да се народу поврати поверење у традиционалну римску религију. То је довело до тога да у Малој Азији настане савез римских власти и локалног свештенства и дође до синкретизма између култа императора и разнородних народних култова. Књига Јовановог Откровења је у неку руку сведочанство о томе како су хришћани из Мале Азије гледали на промену религијске политике у виду присилног наметања култа римског цара у Ефесу, јер је пророчки гнев вероватно био усмерен против Рима, римских владара и њихових паганских култова.

Плинијево писмо Трајану и Трајанов одговор свом проконзулу у Витинији на обалама Црног мора, састављено је отприлике 112. године. Није била уведена никаква посебна законска одредба којом би се озваничило систематско прогањање хришћана у Римској империји. На хришћанство су гледали као на пуко празноверје, али је Трајан сматрао да хришћане треба најоштрије казнити уколико приликом саслушања одбију да испоље лојалност римском цару и не одрекну се

свог Бога. Истовремено је саветовао да се хришћани не прогањају систематски због својих религијских уверења. У првом веку није било никаквих систематских покушаја да се искорени хришћанство, већ су они били мотивисани неким конкретнијим разлогом.

У другој половини другог века, у време владавине Марка Аурелија (161–180), дошло је до негативних промена у односу становништва према хришћанима. Поликарп, поглавар Цркве у Смирни и аутор чувене посланице, страдао је 165. године у суровим прогонима хришћана у Малој Азији. Владавина Марка Аурелија, који је био просвећен човек и филозоф, била је време најсуровијих прогона хришћана у Римској империји.

Цар Септимије Север је 202/203. године покренуо нов талас прогона верника, који је био усмерен против хришћана и припадника јудаизма и заснивао се на врло специфичним законским одредбама. Године 202. цар је издао Едикт којим су јудаизам и хришћанство стављени изван закона, а смртна казна очекивала је свакога ко је пришао овим религијама. Септимије Север је владао само до 211. године, али је било страшних последица за северноафричке хришћане. У Картагини су мученички страдале две храбре жене, Перпетуа и Фелисита.

Император Деције (249–251) организовао је систематски про-

гон Цркве, која је све више јачала. Овај краткотрајни прогон представљао је највеће искушење за хришћанство у Римском царству од његовог настанка. Црква је тада већ била јака политичка и религијска институција, која је имала утицај и престиж у најширим слојевима народа и у редовима римске аристократије. Хришћанство је било привлачно и за политичаре, интелектуалце, војнике и поједине чланове царских породица. Током прогона, почетком 250. године, ухапшен је, саслушан пред царем и погубљен римски епископ Фавијан. У лето исте године Деције је затражио од свих грађана Империје да принесу жртве боговима, да би се лако идентификовали сви тврдокорни хришћани. Специјалне царске комисије надзирале су жртвовања по градовима, селима, провинцији. Непосредно су прогањани и погубљивани само поглавари хришћанске заједнице.

Валеријан (253–260), Децијев наследник, у старту је био благонаклон према хришћанима, а касније и сам вршио пресију на Цркву, првенствено из економских разлога. Појачане су репресивне мере и прогони су се највише осетили у северној Африци. Од 261. године и ступања на престо Галијана, почео је период слободе за хришћане, који је трајао четрдесет година. Хришћанство је било најзначајнији религијско-политички покрет у источним провинцијама Царства,

а подршка хришћана постала је неопходна и римским властима. Црква се стабилизовала као религијска и политичка институција, а припадност тој религији није више представљала препреку напредовању у каријери.

Последње и веома сурове прогоне против хришћана покренуо је римски цар Диоклецијан (284–305) и није јасно зашто је пред крај владавине 303. покренуо тзв. „Велики прогон“. Дотле се углавном бавио политиком реформе и обнове земље. Од 286. године Царство је подељено између два цезара, а Диоклецијан је имао примат. Године 293. оба владара именовала су још по једног цезара као своје заменике. Почели су се обнављати храмови, традиционални пагански култови. Диоклецијанова реформа била је религијско-конзервативна, па је подстицао повратак традиционалној религији и старим римским моралним вредностима. Постоји могућност и да је Диоклецијанов цезар Галерије подстакао цара да посумња у верност хришћана. Диоклецијан је протерао хришћане из војске и покренуо низ мера које су санкционисале прогањање хришћана. Фебруара 303. године објављен је едикт о спаљивању свих хришћанских светих списа, а црквама забрањено окупљање верника и богослужење. После Диоклецијанове болести и предавања власти Галерију, 304. године одређен је датум за свеопште жртвовање римским богови-

ма, на које су били обавезни сви хришћани. Годину дана касније Диоклецијан и Максимилијан су заједно абдицирали и нови цареви били су Констанције на Западу и Галерије на Истоку.

Наредба о јавном жртвовању паганским боговима издата је последњи пут 306. године. Галерије се око 311. године тешко разболео и променио религијску политику. Хришћанима је дозвољено да исповедају своју веру и врше службу по приватним кућама, не реметећи јавни ред и мир, уз обавезу да моле Богу за цара и државу. Ово је био званичан престанак свих прогона хришћана у Римском царству. Две године касније Константин је објавио Едикт о толеранцији хришћана, којим је исповедање хришћанске религије у Римској империји први пут било законски дозвољено.

* * *

Други важан аспект развоја хришћанства у првим вековима, на који бисмо у овом тренутку обратили пажњу, јесте зачетак монаштва. Вести о испосницима и пустињацима налазимо у хришћанским биографијама попут *Животова Антонијевој* од Атанасија Александријског и различитим збиркама изрека пустињских отаца. Египатски отац Антоније био је први познати хришћански испосник који се повукао из света и започео своју битку са пустињским демонима искушења.

Први видови аскетизма и монаштва јавили су се у Египту у 3. и 4. веку, па се брзо проширили у Сирију и Палестину. Најважнији представници били су споменути Св. Антоније, први славни пустињски отац и заједница Св. Пахомија. Разликујемо три доминантна облика аскетизма – еремитски, полуеремитски и монастички. Монастицизам Пахомијеве заједнице представљао је развијенији облик монашког живота који је био сконцентрисан око мушких и женских манастира подигнутих током 4. века у Горњем Египту. Еремити су били усамљени пустињаци, испосници који су живели далеко од друштва. Еремитска аскеза је углавном подразумевала живот у изолацији, у пустињи или на неком другом забитом месту, тешко приступачном другим људима. Полуеремитски модел је прелазни тип између стриктног монастицизма и слободног еремитског испосништва. Пример су бројне аскетске заједнице у Доњем Египту – у Нитрији, Келији и Скиту, које се нису придржавале строгих монашких правила.

Атанасијев спис о Антонију (251–356), „оцу свих калуђера“, садржи веома важне историјске податке који се односе на почетке хришћанског монаштва у Египту. Сачувана су и Антонијева писма и око четрдесет његових сентени. Рођен је око 251. г. у Коми (средњи Египат), продао је и поклатио имовину после смрти родитеља, одвео

своју сестру у женски манастир и као двадесетогодишњак се повукао у самоћу. Прво је живео близу свога места, па отишао дубље у пустињу, па на другу страну Нила у забачена брда. Обраћали су му се младићи, бедници, болесници, бискупи и свештеници, па чак, по Атанасију, цар Константин и његови синови. Око њега се окупила бројна заједница пустињака. Умро је у 105. години живота. Основни елементи Антонијевог учења су:

- доследно и дословно прихватање порука из Библије и подражавања дела хришћанских светаца;
- непрекидна молитва и созерцање;
- „интериоризација“ Царства Божијег на начин на који је та идеја протумачена у Јеванђељу по Луки (17, 20–21);
- негативан став према аријанству;
- схватање да једноставност живота произлази из духовне савршености једноставности.

Монастички или киновијски (*koinos bios*, *coenobium* = заједнички живот) облик аскетизма се развио у 4. веку, али јужније од града Ликопоља на Нилу. За нас је важна активност Антонијевог савременика Пахомија (292–346). Његови родитељи били су пагани из Тиваиде, а он сам се заинтересовао за хришћанство као војник у Римској империји. После служења у војсци,

Пахомије је отишао у Горњу Тивиду и ту је крштен у хришћанској заједници у близини села Наг Хамади. Аскетски живот је започео под надзором старца Паламона, који га је за отприлике седам година упутио у многе тајне аскезе. Око 322. године Пахомије се настанио у оближњем селу Тавенисиоту, како би се несметано посветио свом аскетском животу. Око њега се окупила читава заједница, којој је он, као духовни вођа, утврдио и нека правила, начела заједничког рада, братске гозбе и молитве. Сваки члан заједништва био је одговоран за сву своју браћу и сестре.

Пахомијеве присталице живе су и служиле у складу са прописаним монашким регулама (правилима). Око главне монашке заједнице окупљала се и једна већа незамонашена заједница хришћана о којој се старала засебна локална црква. Поред девет мушких манастира, подигнута су и два женска. На челу пахомијевске заједнице стајао је један „ава“, духовни отац, који је имао и свог помоћника. Специјални надзорник, интендант, бринуо се о материјалним потребама тог заједништва, које је цело учествовало у јутарњим и вечерњим молитвама. Монашка и еремитска традиција постоје у хришћанству и данас.

Око 360. године, Св. Василије Велики је усавршио Пахомијеве идеје. Веровао је да су рад и заједништво основе савшеног хришћанског живота. Монаси ње-

гове заједнице су живели, јели, радили и молили се заједно. Свети Василије је постао истински оснивач хришћанског монаштва. Свети Антоније је веровао да најбољи пут ка савреном животу и спасење лежи у највећој аскези, а Св. Василије да је користан рад за то значајнији.

Монаштво је настало у Египту под Пахомијем, а продрло у грчки свет са Св. Василијем. У Италију, а можда и у Галију, пренео га је Св. Атанасије, чија су становишта биле у основи идеје Св. Антонија. Идеал аскезе се први проширио западним делом Римског царства. До краја 4. века било је манастира у Италији, Африци и Галији. Црквени оци Јероним, Амвросије и Августин су се занимали за монашки живот и подстицали су његов развој.

* * *

Када се сагледају прогони кроз које су хришћани и Црква прошли у првим вековима, сагледавамо пут и борбу који су водили признавању и схватамо значај Миланског едикта из 313. године, чију годишњицу славимо следеће године, као круну читавог процеса и преокрет који је донео стабилност и омогућио даљи несметани развој хришћанства.

Из зачетака монаштва хришћанство је добило духовну снагу и извор инспирације за наредне генерације – који трају до данас, и дају живот хришћанској вери и духовности. □